

ТРАНСПОРТ ТИЗИМИ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Жалолова Мадина Шопўлат қизи

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети таянч докторанти.
Тошкент, Ўзбекистон. m.sh.jalolova@inbox.ru*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4405-5658>

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss3/i19

Аннотация

Мазкур мақолада транспорт тизимини самарадорлигини белгилаб берувчи асосий йўналишлар, транспорт мажмуаси, транспорт тизими ва транспорт инфратузилмаси тушунларининг ўзаро боғлиқлиги ҳамда транспорт турини танлашда таъсир этувчи асосий омиллар кесимида ҳар хил транспорт турларининг баҳоси келтирилган, юқларни етказиб бериш харажатларини оптималлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари ёритилган, транспорт тизими самарадорлигини ошириш бўйича вазифалар кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: транспорт тизими, темир йўл транспорти, транспорт-логистика, транзит ташувлар, юқларни етказиб бериш, вазифалар ирархияси, транспорт комплекси, транспорт инфратузилмаси.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ

Жалолова Мадина Шопулат кизи

Докторант Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные направления, определяющие эффективность транспортной системы, взаимообусловленность понятий транспортный комплекс, транспортная система и транспортная инфраструктура, а также основные факторы, влияющие на выбор вида транспорта, оценка представлены различные виды транспорта, выделены особенности оптимизации затрат на доставку грузов, обозначены транспортные задачи по повышению эффективности системы.

Ключевые слова: транспортная система, железнодорожный транспорт, транспортно-логистика, транзитные перевозки, доставка грузов, иерархия задач, транспортный комплекс, транспортная инфраструктура.

IMPROVEMENT OF THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE TRANSPORT SYSTEM

Zhalolova Madina Shopulat kizi

Doctoral student of Tashkent State University of Economics

Аннотация

This article discusses the main directions that determine the efficiency of the transport system, the interdependence of the concepts of the transport complex, the transport system and transport infrastructure, as well as the main factors influencing the choice of mode of transport, the assessment presents various types of transport, highlights the features of optimizing the costs of delivering goods, identifies transport tasks to improve the efficiency of the system.

Key words: transport system, railway transport, transport-logistics, transit transportation, cargo delivery, hierarchy of tasks, transport complex, transport infrastructure.

Кириш

Жаҳонда юз бераётган глобаллашув ҳамда интеграция жараёнларида транспорт комплексининг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Жаҳон банки маълумотларига кўра, жаҳон транспорт хизматларининг ЯИМ таркибидаги миқдори 4,3 трлн. АҚШ доллари (6,9%)ни ташкил этиб, йилига 110 млрд. тонна юк ва 1 трлн. дан ортиқ йўловчилар ташилмоқда, транспорт комплексида банд бўлган ходимлар сони 100 млн. кишини ташкил этмоқда[1]. Мазкур соҳаларни ривожлантириш жаҳон транспорт ва логистика тизими (The global transport and logistic system) томонидан амалга оширилади. Транспорт тизимида етказиб беришнинг замонавий технологияларидан фойдаланиш моддий захиралар ҳажмини 30% дан 60% гача тежаш, шунингдек, транспорт хизматларидан фойдаланувчи корхоналарининг етказиб бериш харажатларини тахминан 30-35 фоизга камайтирилишига эришиш имконини беради.

Жаҳонда транспорт тизими самарадорлигини ошириш юзасидан кенг қамровли илмий изланишлар олиб борилмоқда. Хусусан, транспорт фаолиятини янада самарали ривожлантириш масалаларига мажмуавий ёндашиш, транспорт тизимини самарали ривожланишини таъминлайдиган иқтисодий ёндашувларни шакллантириш бўйича олиб борилаётган тадқиқотларда транспорт тармоғи ривожланишининг ижобий таъсирлари қайд этилган, шунга қарамай, ушбу таъсирларнинг йўналиши ва кўлами бўйича комплекс фикр шаклланмаган. Шундан келиб чиққан ҳолда, транспорт тизимини ривожлантиришнинг назарий-методологик асосларини такомиллаштириш бўйича қўшимча изланишлар олиб бориш лозимлигини белгилайди.

Мамлакатимизда иқтисодиётнинг муҳим тармоғи сифатида транспорт коммуникацияларини жадал ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «Миллий транспорт логистика компаниялари ўртасида рақобат даражасини ошириш»[2] бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилганлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Маҳсулотларимизни ички ва ташқи бозорларга етказиш, улурнинг таннархини тушириш учун транспорт-логистика соҳасини ривожлантиришимиз зарур” [3] деб таъкидладилар. Бу ўз навбатида мамлакат транспорт-транзит салоҳиятидан ва

замонавий етказиб бериш технологияларидан самарали фойдаланишни ҳамда транспорт тизими самарадорлигини ошириш юзасидан илмий тадқиқотлар олиб боришнинг мақсадга мувофиқлигини ифодалайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Транспорт тизимини ривожлантиришнинг назарий-услубий асослари бир қатор маҳҳалий ва хорижлик олимларининг илмий тадқиқотларида ўз аксини топган. Инглиз иқтисодчиси Энтони Венаблснинг фикрига кўра транспорт комплекси бу ижтимоий ишлаб чиқаришнинг юклар ва йўловчиларни ташишга бўлган эҳтиёжини қондиришга ихтисослашган халқ хўжалиги тармоқлари йиғиндиси тушунилади [4].

Д. Бауэрсокснинг фикрича, анъанавий усулларга нисбатан юк ташувларини ташкил этишнинг афзаллиги ва иқтисодий самарадорлиги масалаларини киритган ҳолда мультимодал ва интермодал юк ташувларини ташкил этиш муаммоларига алоҳида эътибор қаратган. Шу билан бирга муаллиф, транспорт тармоқлари, транспорт воситалари ва транспорт компаниялари ўз ичига олган транспорт тизимини алоҳида қайд этади [5].

Мамлакатимиз олимларидан Ғ.Самадов, А.Зоҳидов, А.Ғуламов ва М.Равшановларнинг фикрича “транспорт тизими – бу юк ва йўловчиларни ўз манзилига етказиш жараёнида ўзаро алоқаси бўлган транспорт турари ва инфратузилмалари мажмуаси, яъни ўзаро боғлиқ бўлган транспорт секторлари, меҳнат ресурслари ҳамда мамлакат иқтисодиётини самарали бошариш мақсадида транспортнинг барча турларини бошқарув тизими тушунилади” [6].

Шунингдек, минтақавий ҳамда халқаро транспорт тизимини тартибга солиш ва мувофиқлаштириш муаммоларига бағишланган тадқиқотлар қаторига К.Рашидов, Ў.Мавлонов, И.Акбаровлар томонидан бажарилган ишларни қайд этиш мумкин.

Бу ўринда қайд этиш мумкинки, таҳлил қилинган, илмий ишларда транспорт тизимини иқтисодий самарадорлигини ошириш муаммолари, унинг макроиқтисодий жиҳатлари ҳамда транспорт тизимида фаолият кўрсатаётган корхоналарининг самарадорлигини баҳолашнинг ўзига хос ёндашувлари тадқиқ этилганлигини кўриш мумкин. Айтиш жоизки, бугунги кунда транспорт тизимини иқтисодий самарадорлигини ошириш долзарб масалалар сирасига киради.

Тадқиқот методологияси

Транспорт тизимини ривожлантириш муаммоларини таҳлил этиш билан шуғулланган миллий ва хорижлик олимларнинг илмий изланишлари натижалари мазкур тадқиқотнинг назарий-услубий базаси сифатида хизмат қилди. Мақолани тайёрлашда абстракт ва аналитик мушоҳада, қиёсий ва омилли таҳлил, индикатив, танланма кузатув, таққослаш, иқтисодий-статистик ва бошқа усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Жаҳон давлатлари иқтисодиётининг самарали ривожланишида асосий “қон айланиш” вазифасини бажарувчи транспорт комплекси алоҳида аҳамият касб этади. Самарали транспорт тизими ички бозорда хош-ашё ва маҳсулот ҳаракатларини оптималлаштиради, шу билан бир қаторда ташқи савдода мамлакатнинг иқтисодий рақобатбардошлигини ошириб, жаҳон бозорига интеграция жараёнларини тезлаштириш имкониятини беради. Умуман олганда мамлакатни кенг кўламда ривожлантириш минтақалараро иқтисодий муносабатларнинг юқори суръатларда

бўлиши кенг маънода транспорт инфратузилмасининг самарали фаолиятига ҳам бевосита боғлиқ.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозим, транспорт-транзит ҳамда транспорт-логистика салоҳиятини ошириш географик нуқтаи назардан оптимал жойлашмаган, шу билан бирга тўғридан-тўғри денгиз портларига хатто қўшни давлатлар орқали чиқиш имкониятига эга бўлмаган давлатлар учун ташқи сиёсатнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Аммо, бугунги кунда мазкур соҳаларнинг самарадорлигини ошириш юзасидан халқаро амалиёт ва назарияда турлича ёндашувларнинг мавжудлиги дастлаб уларни тўғри талқин қилиш ҳамда назарий асосларини аниқроқ ёритиб бериш лозимлигини белгилайди. Шу ўринда назариянинг луғавий маъносига тўхтаб ўтиш мақсадга мувофиқ, назария қайсидир билимлар соҳасига таалуқли бўлган асосий ғоялар мажмуи ҳисобланиб, жамият ва табиятдаги барча ҳодиса ва жараёнларнинг юз бериши ҳамда шаклланишида қандайдир боғлиқлик ва қонунийликнинг мавжудлиги ҳақида тасаввур беради.

Шундан келиб чиққан ҳолда, мамлакат транспорт тизими ҳақида фикр юритганда, дастлаб “транспорт комплекси”, “транспорт тизими”, “транспорт инфратузилмаси” тушунчаларининг ўзаро боғлиқлиги ҳамда “транзит” ва “транспорт-логистика тизими” каби тушунчаларнинг мазмун моҳиятларининг ўзаро фарқларини аниқлаб олишни тақозо этади.

Хориж олимларининг тадқиқотларида “транспорт комплекси” атамасига турлича таърифлар келтирилган бўлиб, уларнинг ёндашувларида умумий ўхшаш томонлари учрайди. Масалан, америкалик мутахассис Стивен Фредерик Старр транспорт комплекси категориясига қуйидагича таъриф берган: “Транспорт комплекси - йўловчилар ва юкларни ташишга бўлган эҳтиёжни қондириш учун иқтисодиёт тармоқлари йиғиндиси” [7].

Россиялик олим Н.П. Терешина ўзининг “Транспорт иқтисодиёти” ўқув қўлланмасида “транспорт комплекси бу ўзаро боғлиқ транспорт турларининг ҳудудий ўйғунлиги бўлиб, улар, бир-бири билан ўзаро ҳамкорликда ижтимоий хўжалик ва аҳолининг юклар ва йўловчиларни ташишга бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондирадиган секторлар мажмуи” [8] деган таъриф келтирилган.

Маҳаллий ва хорижлик олимларнинг ёндашуларига асосланиб, фикримизча, мамлакат транспорт комплекси - ҳамкорликда ҳаракат қиладиган, бир-бирини тўлдириб келадиган, ҳар биридани самарали фойдаланишни таъминлаган ҳолда бир-бирига боғлиқ тарзда тараққий этадиган турли транспорт турлари мажмуи тушунилади.

Транспорт комплекси объектлари қоторига транспорт, транспорт саноати (транспорт машинасозлиги, транспорт қурилиши, ташиш жараёнининг моддий-техник таъминоти), транспорт учун кадрларни тайёрлаш муассасалари ва ташкилотлари, лойиҳа ҳамда илмий-тадқиқот ишларини ўтказиш бўйича муассасалар, таъмирлаш корхоналари киради.

Транспорт комплекси таркибига кирувчи транспорт тизими – мулкчилик шаклидан қатъий назар, бир бирига самарали таъсир кўрсатадиган ва ҳар хил юк ортиш-тушириш, қурилиш ишларининг бажарилишини, шунингдек, транспорт хизматларига бўлган талабни қондириш мақсадида юк ва йўловчилар ҳаракатини таъминлайдиган транспорт турлари ҳамда воситалари тўплами тушунилади. Транспорт

tizими минимал харажатлар эвазига транспортга бўлган эҳтиёжларни максимал даражада қондириш мақсадида транспортнинг барча турларини мувофиқлаштириш, унинг самарали ишлашини таъминлайди.

Юқорида тизимлаштирилган таърифлардан айтиш мумкин, транспорт тизимининг таркибий қисми қатнов йўллари, техник иншоотлар, юк станциялари, йўловч вокзаллари, чипта сотиш марказлари, ташишни ташкил этиш компаниялари, логистика марказлари, омборхоналар, муҳандислик тармоқлари, коммуникациялар ва бошқа элементлардан ташкил топади.

Мамлакат транспорт инфратузилмасининг асосий объектлари қаторига автомобиль йўллари, темир йўллар, сув йўллари, метрополитен, аэропортлар, кўприклар, тоннеллар, эстакадалар, контакт линиялари, вокзаллар ва станциялар, алоқа, навигация ва транспорт воситалари ҳаракатини бошқариш тизим объектлари, бошқа шу каби транспорт мажмуи фаолиятини таъминлаб турадиган бинолар, иншоотлар, қурилмалар ва ускуналар киради.

Транспорт инфратузилмасидан фарқли равишда, транспорт тизими умуман мамлакат иқтисодиёти фаолияти билан тўғридан-тўғри боғланган. Транспорт тизими – қатнов йўллари тармоғининг (яъни транспорт инфратузилмаси) ўзигина эмас, балки унинг техник ва бошқарув қисми ҳамдир. Бироқ мамлакат ягона транспорт мажмуасини яратишда транспорт инфратузилмасини ривожлантириш асосий ўрин тутди. Транспорт тармоғини ривожлантиришда қўйида келтирилган транспорт тизими ва инфратузилмасини ўз ичига олувчи транспорт комплекси тузилмасини асос сифатида олиш мумкин (3-расм).

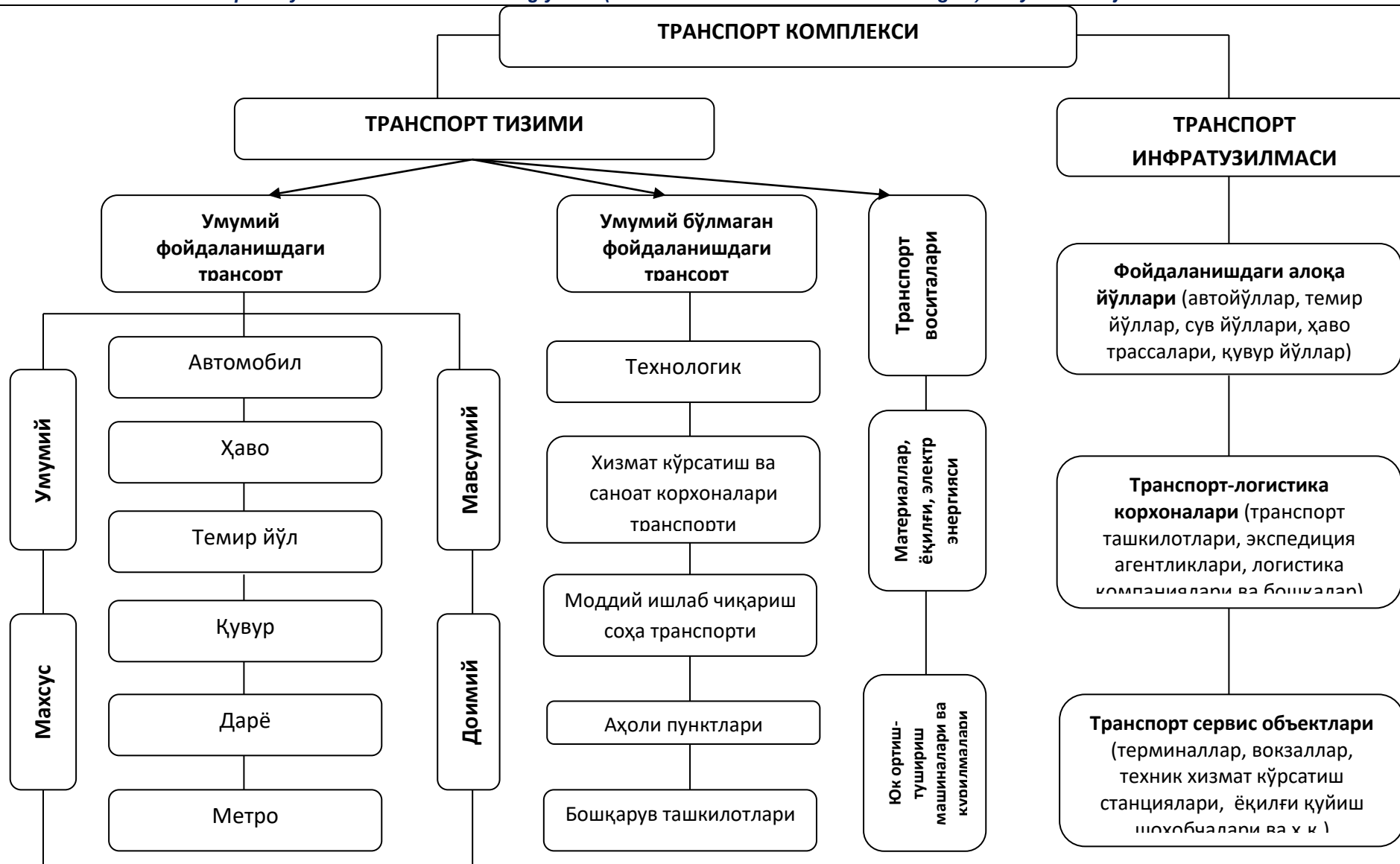
Транспорт фаолиятини ташкил этиш учун дастлаб, ўз таркибига темир йўл, ҳаво ва автомобил транспортларини олган ягона транспорт тизимларининг тавсифларини билиб олиш мақсадга мувофиқ ҳиобланади. Транспорт операцияларини амалга ошираётган корхонанинг асосий вазифаларига боғлиқ ҳолда юкларни етказиб беришда мақбул транспорт турлари танлаб олинади. Бунда транспорт турларининг харажатлари ва бошқариш кўрсаткичларини ҳисобга олган ҳолда улардан рационал фойдаланишни белгилаб берадиган техник-иқтисодий хусусиятлари, уларнинг имкониятлари ва камчилик жиҳатлари инobatга олинади. Юк ташиш турини танлашда юк жўнатувчи кўплаб мезонларга таянган ҳолда иш кўриши лозим бўлади. Ушбу мезонлар беш баллик шкала бўйича амалга оширилади. Бунда “1” – энг юқори балл, “5” – энг қуйи балл (1 – жадвал).

1-жадвал

Транспорт турини танлашда таъсир этувчи асосий омиллар кесимида ҳар хил транспорт турларининг баҳоси (5 баллик шкала бўйича)

Транспорт турлари	Тезлиги (етказиб бериш вақти)	Ишончилиги (графиккариоя қилиши)	Юклар-ни ташиш имконияти	Хизмат кўрсатилади-ган географик нуқталар сони	Бир тон-км қиймати (нархи)
Темир йўл	3	4	2	2	3
Сув	4	5	1	4	1
Автомобил	2	2	3	1	4
Қувур	5	1	5	5	2
Ҳаво	1	3	4	3	5

Манба: Олиб борилган тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тузилган.

3-расм. Транспорт комплекси тузилмаси

Манба: Олиб борилган тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тузилган.

Юк ташиш йўналишини танлаш – бу экспедитор ишининг энг муҳим ва масъул босқичи ҳисобланади. Қулай йўналиш ва керакли транспорт турини тўғри танлаш юк ташиш нархи, ишончилиги ва муддатига нисбатан ижобий натижа беради. Транспорт турлари қуйидаги асосий хусусиятлардан келиб чиқиб танлаб олинади: юк кўтариш имконияти, транспорт туридан фойдаланиш имконияти, ташиш таннархи ва транспорт тавсифлари.

1. Автомобил транспорти:

Афзалликлари: юқори даражадаги ҳаракатчанлиги, нисбатан арзонлиги, мунтазамлиги;

Камчиликлари: юқори таннархи, зудлик билан тушириб олиш зарурлиги, юкнинг ўғирланиш эҳтимоли ва кам юк кўтариш қобилияти.

2. Темир йўл транспорти:

Афзалликлари: узоқ масофага қатнаши, юқори ҳажмдаги юк сифими, ташиш таннархининг қиммат эмаслиги;

Камчиликлари: фойдаланиш (эришиш) қийинлиги, оперативлиги, ташувчилар сонининг камлиги.

3. Ҳаво транспорти:

Афзалликлари: ўта юқори тезликка эгалиги, узоқ масофага учиши, юкларнинг бутлиги;

Камчиликлари: қимматлиги, етказиб беришнинг об-ҳавога боғлиқлиги.

4. Қувур транспорти:

Афзалликлари: таннархи пастлиги, юқори ўтказиш имконияти, мунтазам қатнаши;

Камчиликлари: юк хиллари (номенклатураси) камлиги (суюқлик, газ), фойдаланиш (эришиш) қийинлиги.

Демак, қилинган танловнинг тўғрилиги ҳар хил транспорт турлари билан ташишга боғлиқ харажатлар таҳлили асосидаги техник иқтисодий ҳисоботлар билан тасдиқланиши лозим. Шунингдек, юкларни аралаш ташувда етказиб бериш харажатларини оптималлаштириш масаласини ҳал қилишда ушбу танлов мезони маълум даражада хизмат қилади (2-жадвал).

2-жадвал

Юкларни етказиб бериш харажатларини оптималлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари

Танлов мезони	Транспорти тури				
	Темир йўл	Сув	Автомобил	Қувур	Ҳаво
Тезлиги	ўртача	энг паст	юқори	паст	энг катта
Харажатлар даражаси	ўртача	энг паст	катта	паст	энг баланд
Товарнинг эҳтимолий ассортименти	энг катта	анча катта	ўртача	жуда чекланган	қисман чекланган
Хизмат кўрсатиладиган бозорлар сони	катта	чекланган	чекланмаган	жуда чекланган	ўртача-дан баланд
Етказиб бериш ишончилиги	ўртача	паст	яхши	баланд	ўртача

Манба: Олиб борилган тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тузилган.

Иқтисодиёт тармоқларида транспорт алоҳида ягона тизим бўлиб, унинг фаолиятини самарали ривожлантиришга оид масалаларни тадқиқ этар эканмиз, бизда тармоқда мавжуд муаммолар тўғрисида иерархик тасаввур шаклланади. Маълумки, иерархия қонунига мувофиқ тизимдаги ҳар бир босқич ўзидан пастда ва юқорида турувчилар билан бошқарувчи ва бошқарилувчи субъект вазифасини бажаради. Транспорт тизими самарадорлигини таъминлаш учун иерархик ёндашув энг мақбул вариант эканлигини эътироф этган ҳолда, бу борада илмий изланишлар олиб бориш, бугунги кунда долзарблик касб этмоқда.

Иерархик тизимда ҳар бир босқичда муайян вазифа бажарилиши нуқтаи назаридан, унда функционал ва таркибий дифференциация бўлиши табиийдир. Тизимда ҳажман катта миқдордаги маълумотлар қабул қилиниши, қайта ишланиши ва ишлатилиши нуқтаи назаридан унинг иерархик тўзилишга эга бўлиши мақсадга мувофиқ. Бунда қўйи босқичларга фойдаланиш учун умумлашган ахборот тақдим этилади. Транспорт тизимидаги мавжуд муаммолар мамлакат иқтисодиётининг ўсишига тўсқинлик қилувчи омиллардан ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ушбу муаммоларни алоҳида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

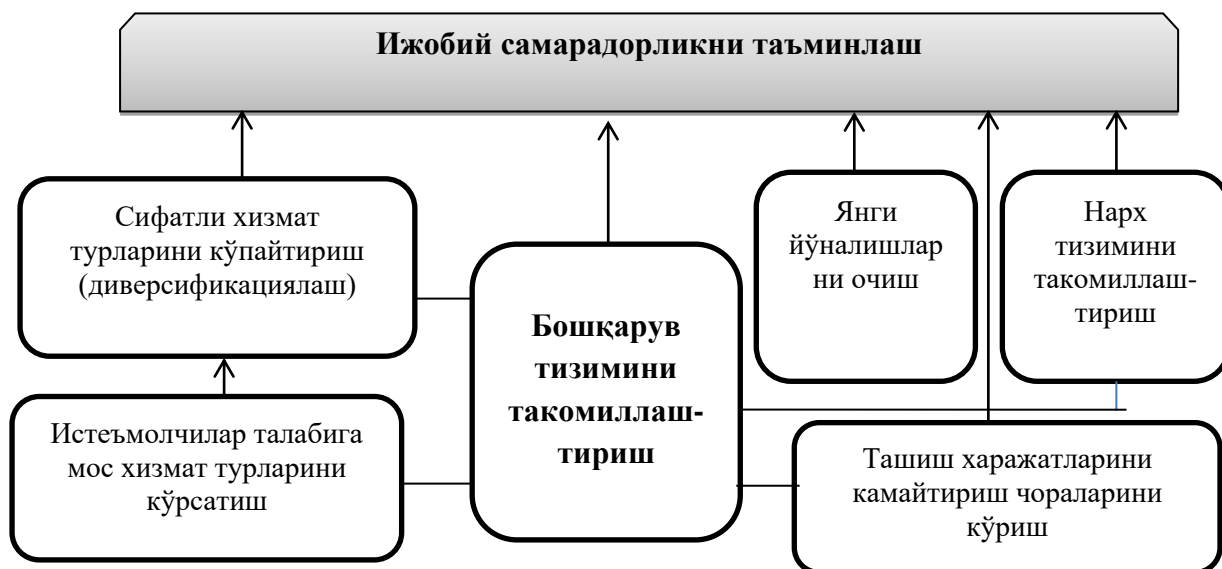
– иқтисодиёт соҳалари кенгайиб, аҳоли сони тобора ўсиб бораётганига мос тарзда ошиб бораётган эҳтиёжларни тўлароқ қондириш;

– истеъмолчилар эҳтиёжини қондириш мақсадида олий сифатли хизматлар кўрсатиш;

– маҳсулот таннархидаги ташиш харажатларини минималлаштириш чоратадбирларини ишлаб чиқиш;

– транспорт тизими фаолиятининг юқори самарадорлигига эришиш.

Юқорида санаб ўтилган вазифаларни иерархик кетма-кетликда тасвирлаб қўйидаги схема кўринишига келтириш мумкин (4-расмга қаранг).

4-расм. Транспорт тизимини ривожлантириш вазифалари иерархияси

Манба: Олиб борилган тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тузилган.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда, транспорт тизими иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича мазкур тадқиқотда муаллиф томонидан қўйидаги йўналишлар таклиф этилди:

- илмий-техник имкониятлар ва ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш;

- замонавий технологиялар асосида транспорт воситаларига техник хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш;

- транспорт тизими томонидан экология ва иқтисодиётга етказилаётган зарарларни камайтириш ёки умуман бартараф этишга эришиш;

- замонавий инфратузилма учун сарфланадиган харажатларнинг тўхтовсиз ортиб бориши ва ушбу талабни қондириш мақсадида янги тушум манбаларини излаш масаласи;

- транспорт бозорида иштирокчилар ўртасидада ҳосил бўлувчи ўзаро таъсир иқтисодий ва технологик самарадорликнинг тушиб кетишини келтириб чиқаради, оқибатда тармоқ бўйлаб темир йўл транспортида юкларни ташиш харажатлари ортади;

- иқтисодиёт соҳасидаги инқирозларга дуч келиш ва инфратузилма хизматларидан фойдаланиш учун тўлов ҳамда тарифларнинг белгиланган даража ва миқдорининг камайиши, давлатнинг қўшимча субсидиялар амалга оширилишини тақозо этиши мумкин;

- тартибга солувчи йўналиш ва объектларнинг кўпайиши билан, шу жумладан инфратузилма хизматларидан қонуний фойдаланиш бўйича, ҳам давлат бошқаруви ва тартиб тизимини такомиллаштириш;

- иқтисодиёт ва ташувлар хавфсизлигини таъминловчи тизим ўртасида технологик ва фойдаланиш бўйича юк ташувчи компаниялар ҳамда инфратузилмадаги жавобгарлик ва вазифаларни ўзаро тақсимлаш.

Мамлакат иқтисодиётини ривожланишида транспорт тармоғининг аҳамияти алоҳида аҳамият касб этади. Бу борада тадқиқот олиб борган олимларнинг фикрига кўра, транспорт соҳасидаги баъзи кўрсаткичлар мамлакат ЯИМ ўсиш суръатларига бевосита боғлиқ. Жумладан, россиялик олим Г.А.Гольц[9] транспорт тизимининг ривожланиш қонуниятларини ўрганиб, унинг тараққиёти, иқтисодиётнинг бошқа соҳалари учун ҳам ривожланишнинг муҳим омили эканини далиллар билан исботлаган.

Транспорт тармоғини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларини илмий асосда ўрганишда бу борадаги узоқ муддатли барқарорлик кўрсаткичларини аниқлаб олиш долзарб аҳамият касб этади. Бу ўз навбатида ушбу соҳа доирасидаги тадқиқотларнинг асосини ташкил этади. Таъкидлаётганимиз – бундай тадқиқотлардан кўзланган асосий мақсад транспорт соҳасининг барқарор ва ўзгармас кўрсаткичларини аниқлаб беради.

$$\frac{Q}{D} = 5.8V^{0.7866}$$

Бунда: Q – узоқ масофаларга ташилган юк ҳажми, т.; D – ЯИМнинг мутлақ миқдори, валюта бирлигида; V – юкни узоқ масофага ташиш тезлиги, км/соат.

Шубҳасиз, бу ифодада ЯИМ билан юк ташиш ҳажми ва ташиш тезлиги ўртасидаги боғлиқлик “тўлақонли функционал кўринишда эмас”. Буни яна бошқа маълумотларга асосланган ҳолда тадқиқотни давом эттириш лозим. Олим Г.А. Гольц транспорт тармоғи ривожланишининг мамлакат ЯИМ ўсишига кўрсатадиган бевосита таъсири бўйича аниқ хулосалар берган. Масалан, мамлакат транспорт тизими

тўғридан-тўғри алоқадор бўлган автомобил йўлларидаги ташиш суръати ушбу иқтисодиёт соҳаларининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Бундан кўринадики, автомобил йўллари сифати ҳамда инфратузилманинг замонавий шаклда таъминланиши юкларни ташиш тезлигининг ортишига хизмат қилади ва бу ўз навбатида мамлакатнинг ЯИМ ўсишига олиб келади.

Хулоса ва таклифлар

Мухтасар қилиб айтганда, иқтисодиётда юк ва бошқа моддий оқимлар захираларини самарали ташкил этиш транспорт тизими самарадорлигини ошириш ва ташкилий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш билан бевосита боғлиқ. Бу ерда албатта, мазкур тизим фаолиятини самарали ташкил этиш лозим, деб ҳисоблаймиз. Транспорт турлари ўртасида кучайиб бораётган рақобатни ҳисобга олган ҳолда транспорт тизимини самарали ривожлантириш бўйича вазифалари кўрсатиб берилди. Мазкур вазифаларнинг амалга оширилиши ривожланиш индекслари бўйича мамлакат транспорт тармоғи рейтингини дунё миқёсида юқори поғонага кўтаришга хизмат қилади. Транспорт тизими самарадорлигини ошириш бўйича берилган услубиётлар ва ундан келиб чиқувчи хулоса ҳамда тавсиялар транспорт тизимини ривожлантиришнинг қисқа ва узоқ муддатдаги стратегияларини ишлаб чиқиш ҳамда тизимни модернизация қилиш, бизнес ҳамкорлари билан мувофиқлашув ва интеграциялашув жараёни бўйича ишларни самарали олиб бориш, мижозларга сифатли хизмат кўрсатиш ва логистик хизматлар провайдерларининг рақобатбардошлигини ошириш, шу билан биргаликда транспорт тизими самарадорлигини ошириш имкониятини беради.

Шунингдек, транспорт тизими самарадорлигини ошириш учун қуйидаги чора-тадбирлар амалга ошириш лозим:

– тарифларни белгилаш принципларини ўзгартириш ва босқичма-босқич янги тариф тизимига ўтиш, тузатиш коэффицентлари сонини камайтириш, темир йўл орқали ташишни ҳар томондан маблағ билан таъминлаш турларини камайтириш;

– ўз локомотив ва вагонларига эга бўлган темир йўл транспортида юк ташишга мўлжалланган хусусий компаниялар ташкил этилиши учун шарт-шароитлар яратиш орқали темир йўлда юк ташиш соҳасида рақобат муҳитини шакллантириш;

– транспорт ва логистика тизимининг тезкорлиги ва ишончлилигини ошириш, 2030 йилгача электр энергияси билан таъминланган темир йўллар улушини 55 фоизга етказиш. Бунинг учун ҳар йили ўртача 168 км темир йўлни электр энергия билан таъминлаш зарур, сармоялар ҳажми эса 5,34 млрд. долларни ташкил этиши керак. 2030 йилгача локомотив ва вагонларни янгилаш учун 1,2 млрд. долларлик сармоя сарфлаш зарур:

– контейнерларда ташилган юкларнинг транспортга сарфланадиган тўловларини 10 фоизга камайтириш учун контейнерда ташишни 25-30 фоизга ошириш зарур;

– транспорт тизими самарадорлигини ошириш учун минтақаларда мультимодал транспорт-логистика марказлари тармоғини кенгайтириш;

– юк ташиш, интермодал ва мултимодал юк ташишларнинг норматив ҳамда ҳуқуқий базасини, техник ва технологик регламентини ҳамда стандартларини, логистика марказларини, транспорт-экспедиторлик фаолиятини халқаро стандартларга мос ҳолда уйғунлаштириш;

– мультимодал ташишлар самарали бўлишини таъминлаш учун интеграциялашган ахборот тизимини ташкил этиш;

– божхона логистика марказларининг миллий тармоғини шакллантириш, уларда транспорт-логистика операциялари камида 3PL даражада бўлишини таъминлаш лозим.

Юфорида кўрсатиб ўтилган чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида транспорт тизими самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқариш ва моддий ресурслар тежамини таъминлаш, транспорт хизмат кўрсатишнинг жадаллашуви ҳамда харажатларининг камайиши ва иқтисодиёт тармоқларини ривожланишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. The World Bank: World Development Indicators. <http://data.worldbank.org/indicator>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони. // www.lex.uz.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24 январь 2020 йил.

4. Venables, A. J. (2007). Evaluating Urban Transport Improvements: Cost–Benefit Analysis in the Presence of Agglomeration and Income Taxation. *Journal of Transport Economics and Policy*, 41:173–188 p.

5. Коврижных И.В. Анализ и оценки эффективности управления в организации / И.В. Коврижных. – Барнул: АФ СИБАГС, 2016. – 86с.

6. Fayzullayev J.S. Improvement of Economic Efficiency of Development of Railway // *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN: 2249 –0892 Vol9 Issue–2, Dec -2019.* http://www.ajtmr.com/papers/Vol9Issue2/Vol9Iss2_P9.pdf

7. Зоҳидов А.А. Марказий осийё транспорт тизимини самарали бошқариш механизмининг такомиллаштириш. Иқт. фан. док. ... дис. Автореф., Тошкент 2018.

8. Frederick Starr S., Filat Yildiz, Martina reiser etc. *The New Silk roads: Transport and trade in Greater Central Asia.* Monograph Central AsiaCaucasus institute & Silk Road Studies Programm, Washington, D.C.: Johns Hopkins University-SAIS, 2007. – 514 p.

9. Экономика транспорта: Учебное пособие / Терешина Н.П., Потапова Е.В., Терёшина Н.В., Епишкин И.А. – М.: РУТ (МИИТ), 2018. – 142 с.

10. Гольц Г.А. Транспорт и макроэкономика России за три века. Материалы X международной (тринадцатой Екатеринбургской) научно-практической конференции 14-15 июня 2004 года.